

RECENZIJOS

Kristiina Ross, Pēteris Vanags (eds.), **Common roots of the Latvian and Estonian literary languages**, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2008, 377 p.

Straipsnių rinkinys skirtas latvių ir estų rašomųjų kalbų atsiradimo istoriniam ir kultūriniam kontekstui aptarti, raštijos raidai iki Biblijos leidimų nušviesti ir supažindinti skaitytoją su latvių bei estų senųjų raštų tyrimais ir jų perspektyvomis¹. Knygos sudarytojai – Estų kalbos instituto tyrėja, humanitarinių mokslų daktarė Kristiina Ross, daugiausia nagrinėjanti ankstyvuosius rašomosios estų kalbos istorijos etapus, ypač Biblijos vertimų į estų kalbą genezę, ir Latvijos bei Stokholmo universitetų profesorius Pēteris Vanags, tęsiantis ankstyvojo rašytinio periodo (16–18 a.) latvių kalbos tyrimus. Įvardiniame straipsnyje (p. 7–13) jiedu teigia, kad estų ir latvių kalbų raštijos užuomazgos ir raida liudija vienų iš paskutiniųjų Europos pagonių integraciją į krikščioniškąjį pasaulį bei jų įsiliejimą į viduramžių ir moderniosios Europos kultūrinę erdvę. Sudarytojų akcentuojamos latvių ir estų raštijos paralelės įvado pabaigoje yra pateiktos lyginamojoje lentelėje: čia išvar-

¹ Knyga jau yra sulaukusi dviejų recenzijų, žr. Vaba 2009, Krēsliņš 2010.

dyti svarbiausi 13–18 a. pirmosios pusės tekstai abiem kalbomis. Akivaizdūs raidos panašumai skaitytoją kviečia pradėti kelionę per istorines ir kultūrinės 13–18 amžiaus aplinkybes, lėmusias estų ir latvių raštijos formavimąsi. Jos išsamiai nušviestos 12-oje kalbamojo rinkinio straipsnių.

Teologas Toomas Paulis straipsnyje *Cultural context of the formation of written (literary) Estonian* (p. 15–44) aprašo kultūrinį estų bendrinės rašomosios kalbos formavimosi laikotarpį, neatsiejama nuo krikščionybės istorijos. Vakarų krikščionybė su viduramžiais dominavusia rašytine lotynų kalba, leidusia krikščionims save suvokti kaip bendruomenę, bažnytinės *lingua franca* statusą prarado daugiausia dėl trijų priežasčių: humanistinių idėjų plėtros, išsilavinusių žmones skatinusios grėžtis prie antikinės lotynų kalbos, reformacijos, raginusios skelbti Dievo žodį vietinėmis kalbomis, ir kai kurių vietinių kalbų svarbos administracijoje formuojantis absoliutinėms monarchijoms. Lotynų kalbos atsitraukimas ir buvo lemiamas veiksnys, leidęs vietinėms kalboms įgyti rašomosios ir bendrinės kalbos statusą. Tačiau Livonijoje vėlyvaisiais viduramžiais minėtąjį statusą įgijo ne latvių ar estų kalbos, o vokiečių žemaičių, vėliau – aukštaičių, kalba, kurios vartotojai sudarė inteligentų ar kilmingųjų sluoksnį. Ir tai truko net iki 19 a. antrosios pusės.

Straipsnyje pirmiausia apžvelgiami estų paminėjimai ir įrašai estų kalba 13–17 a. metraščiuose: nuo Henriko Latvio *Livonijos kronikos*², kurioje, be estiškų antroponimų ir toponimų, yra ir pirmųjų paliudytų estiškų žodžių ir frazių, iki 1695 m. Christiano Kelcho *Liefländische Historia*. Reformacijos priešaušryje estų kalba bažnyčioje jau buvo vartojama: nuo 13 a. estiškai su gyventojais bendravo ir meldėsi dominikonai (dar 1236 m. buvo išleistas įsakas visiems dominikonų ordino broliams išmokti estų kalbą ir skelbti Dievo žodį vietine kalba), nuo 15 a. – į dabartinės Estijos teritoriją atvykę pranciškonai, o nuo 15 a. pabaigos visose Talino bažnyčiose buvo sakyklos, skirtos pamokslauti estų kalba (trūksta žinių tik apie Talino katedrą). Po Gutenbergo išradimų ir reformacijos pamažu randasi estiškų knygų: 1525 m. neišlikusi liuteronų knyga, 1535 m. Witenberge išspausdintas liuteroniškas Wanradto-Koello katekizmas³, yra duomenų

² Be išvardytų Henriko Latvio kronikos vertimų į vokiečių, rusų, latvių, suomių, anglų ir estų kalbas, galima paminėti ir Juozo Jurginio vertimą į lietuvių kalbą (Jurginis 1991), nors ir ne visai palankiai įvertintą (žr. recenziją Dubonis 1993).

³ 11 šios knygos lapų su spausdinimo data 1929 m. Estų literatūros draugijos bibliotekoje rado Helmuthas Weissas: jie buvo panaudoti įrišant kitą knygą (jos viršeliui sutvirtinti). Katekizmas su paraleliniu tekstu vokiečių žemaičių ir estų kalbomis buvęs apie 136 puslapių, išleistas 1500 vienetų tiražu Vitemberge. Tai turėjo būti pirmoji Hanso Luffto spaustuvėje išspausdinta knyga po 1534 m. baigtos leisti vokiškosios Biblijos.

apie dar 5 neišlikusias 16 a. knygas estų kalba.

Po Livonijos karo Livonijai atitekus Abiejų Tautų Respublikai ir prasidėjus kontrreformacijos laikotarpiui, 1585–1625 m. dabartinėje pietų Estijos teritorijoje aktyviai veikia jėzuitai: jie Tartu įkuria gimnaziją (Tartu universiteto pirmtakę) ir *seminarium interpretum*, kur mokomasi estų kalbos. Dauguma jėzuitų knygų dingo (pavyzdžiui, 1585 m. Vilniuje kartu su katekizmu latvių kalba išleistas estų katekizmas su giesmynu), liko tik 1622 m. Braunsberge išleista *Agenda Parva* – vadovas kunigams su dalimis latvių, estų, lenkų ir vokiečių kabomis. Po Lietuvos-Lenkijos karo su Švedija 1625 m. dabartinei Estijos teritorijai atitekus į švedų rankas ir 1631 m. Tartu bei 1633 m. Taline įkūrus spaustuves, buvo leidžiama daugiau bažnytinių knygų estų kalba. Svarbiausios 17 a. spausdintos knygos – Heinricho Stahlio keturių dalių bažnytinis vadovas (1632, 1637–1638), pamokslų rinkinys (1641, 1649) bei pirmoji estų kalbos gramatika (1637) ir Joachimo Rossihniiaus katekizmas su evangelijomis ir apaštalų laiškais pietų Estijos tarme (1632). Gimsta individualioji poezija – proginiai eilėraščiai estų kalba. Naują postūmį kultūros ir raštijos istorijai duoda Livonijos superintendantas Johannas Fischeris (Livonijoje dirbęs 1674–1699), skatinęs švietimą ir raginęs bei rėmęs Biblijos vertimą į estų ir latvių kalbas. Tuo pat metu prasideda ir diskusijos dėl kalbos reformos, kuriomis siekta suvienodinti ortografiją ir atsisakyti manierizmo, o 17 a. antroje pusėje kaip šio proceso rezultatai gimsta

šiaurės Estijos ir pietų Estijos tarmėmis parašyti darbai, prabilę jų adresatui suprantama kalba. 18 a. pirmojoje pusėje, prasidėjus hernhutiečių judėjimui, leidžiama daugiau pasaulietinės literatūros, žmones pasiekia ir pirmieji kalendoriai. Na, o raštijos raidą vainikuoja 1739 m. išleista Biblija.

Toomo Paulio mintis tęsia Kristiina Ross, aptarianti Biblijos vertimus į estų kalbą (*Estonian Bible translations*, p. 235–252). Estų Biblija pasirodė tada, kai kitos liuteroniškos kaimynės savąsias jau turėjo išspausdintas (plg. švedų – 1541 m., suomių – 1642 m., latvių – 1685–1694 m., lietuvių – 1735 m.), jos genėzė truko 140 metų. Dalis perikopijų pirmą kartą buvo išversta 16 a. viduryje. Jų vertėjas – Talino šv. Dvasios bažnyčios kunigo Reinholdo Beselerio užaugintas ir išlavintas neturtingas estų berniukas Hansas Susis. Talino archyve išlikusi sąskaita, liudijanti, kad kunigas pirkęs jam popieriaus nevokiškoms evangelijoms ir giesmynui (*to eynem unduschen ewangelienboeck und sanckboeck*, p. 237). 1549 m. daug žadančiam Hansui mirus nuo maro, vertimą tęsė pats Beseleris, – tai žinoma iš 1551 m. miesto tarybos sprendimo skirti jam pinigų giesmynui pabaigti. Nors vertėjų darbas baigtas nebuvo, jis išplito rankraščio forma ir padarė įtakos būsimiesiems vertimams. Biblijos ištraukų 17 a. pirmojoje pusėje randama Georgo Müllerio rankraštiniuose pamoksluose, Joachimo Rossinijaus ir Heinricho Stahlo darbuose, o 17 a. viduryje Naująjį Testamentą į estų kalbą verčia Estijos vyskupas Joachimas Jheringas, Urvastės kunigas Johannes

Gutslaffas – Senąjį Testamentą iš hebrajų kalbos į pietų estų tarmę, o Kulamos kunigas Heinrichas Gösekenas – Naująjį Testamentą į šiaurės ir pietų estų tarmes, tačiau visi šie vertimai lieka neišspausdinti. 1682 m. Švedijos karalius paveda Johannui Fischeriui rūpintis, kad į latvių, pietų estų ir šiaurės estų kalbas būtų išversta visa Biblija. Į dvi pirmąsias Naujasis Testamentas išverčiamas iki 1686 metų, o Naujojo, po to ir Senojo Testamentų vertimą į šiaurės estų tarmę vilkina diskusijos dėl vertimo šaltinio pasirinkimo (Liuterio ar graikiškojo / hebrajų) ir ortografijos klausimų. 1715 m. išspausdinamas Naujasis Testamentas šiaurės estų tarme, o 1729 m. – antrasis, pietistų pataisytas, jo leidimas. Jis ir Senojo Testamento vertimas 1739 m. 6015 egzempliorių tiražu pasirodo kaip pirmoji estų Biblija. Tekstas šiaurės estų tarme visiems laikams panaikina pietų ir šiaurės tarmių varžybas pastarosios naudai.

Išsamiau 17 a. tarminę situaciją ir konkurenciją nušviečia Heli Laanekask ir Kristiina Ross straipsnyje *The language of Tartu and Tallinn in 17th-century Livonia* (p. 199–210). Šiaurės ir pietų tarmės, kurių pagrindu susidarė dvi rašomosios estų kalbos, susiformavo dėl geografinių ir politinių-administracinių aplinkybių. Nuo 1525 iki 1850 m. buvo išleista daugiau nei 1200 skirtingų pavadinimų knygų estų kalba (su perspaudais). Šiuos kiek daugiau nei tris amžius autorės suskirsto į 7 laikotarpius ir pateikia statistiką, kiek knygų buvo išleista vienu ar kitu dialektu: pietų arba Tartu tarmė „pirmauja“ tik rašytinės epochos pradžioje (1525–1629), tai sie-

jama su aktyvia jėzuitų veikla Tartu, o po to dauguma knygų leidžiama šiaurės arba Talino tarme: ja parašyti svarbiausieji 17 a. vidurio veikalai, tarp jų ir pirmoji, Heinricho Stahlo, gramatika (1637). Tartu tarmė savo pozicijas beveik sugrąžina po 1680 m. Johanno Fischerio dėka, tapusi 1684 m. išleisto, bet neišlikusio katekizmo ir 1686 m. išspausdinto Naujojo Testamento kalba. Tačiau Tartu tarme tekalba 43 proc. Estijos gyventojų, todėl 17 a. pabaigą vainikuoja Talino tarmės pergalė.

Kristi Viiding analizuoja pasaulietinę literatūrą estų kalba (*The literary background of early Estonian secular writing: the current situation and future perspectives in research*, p. 147–163) ir aptaria literatūrinį, istorinį ir kultūrinį jos radimosi kontekstą. Pasak autorės, iš 1637–1739 m. laikotarpio išliko apie 30 pasaulietinės poezijos ir 14 prozos tekstų. Išsamus Aivaro Põldvee straipsnis *Peasant schools in Estland and Lioland during the last quarter of the 17th century* (p. 61–99) skirtas politiniam ir ekonominiam kaimo mokyklų kūrimosi kontekstui bei 4 asmenims: Švedijos karaliui Karoliui XI, kurio įsakymu mokyklos buvo steigiamos, Livonijos superintendentui Johannui Fischeriui bei mokyklų kūrėjams Johannui Ernstui Glückui Latvijos Vidžemėje ir Bengtui Gottfriedui Forselijui Estijoje. 17 a. pabaigos švietimo postūmis lėmė spartų raštingų žmonių skaičiaus augimą ir, reikia manyti, ankstesnę nei lietuvių latvių ir estų tautinį atgimimą.

Jānis Krēslinis publikacijoje *Early modern textuality: a Baltic perspective*

(p. 45–60) aptaria lingvistinės tradicijos estų ir latvių kalbomis formavimosi veiksnius, o Liina Luks straipsnyje *Baltic-German literature and Estonian literary studies* (p. 165–171) svarsto, ką laikyti estų literatūros pradžia: tekstą, parašytą a) Estijoje, b) estų kalba ar c) etninio esto. Kalbant apie Baltijos raštijų raidą, susiduriama su istorine daugiakalbyste: ypač akcentuoti Baltijos šalių raštijos istorijai svarbūs tekstai vokiečių kalba. Lukas pristato geografiniu ir kultūriniu principu Tartu universiteto ir Tartu universiteto bibliotekos sudarytą tekstyną su raštais estų, vokiečių, rusų, prancūzų, lotynų, graikų ir latvių kalbomis, kurio tikslas – skatinti lyginamąsias daugiakalbio Baltijos regiono studijas⁴.

Pēteris Vanagas straipsnyje *Latvian texts in the 16th and 17th centuries: beginnings and development* (p. 173–197) supažindina skaitytoją su pirmuoju raštijos latvių kalba laikotarpiu, kai formuojasi aiškūs rašytinės latvių kalbos ortografijos principai (jų laikomasi iki pat 20 a.), ir kalbamųjų amžių tekstais latvių kalba: nuo pirmųjų įrašų 15 a. Rygos gildijų knygoje iki 17 a. pabaigos žodynų.

Raštijų latvių kalba ir jos sklaidą lėmė reformacija: pirmoji knyga spausdinta liuteronų, ji neišliko, datuojama 1525 m. Kiti tekstai – trys iš vokiečių žemaičių kalbos išverstos liuteroniškos knygos: katekizmas (šaltiniai – Liuterio mažasis katekizmas vokiečių žemaičių kalba ir labai trumpas nenustatytas vokiškas katekizmas), perikopių rinkinys (iš Liuterio Biblijos vertimo vokiečių žemaičių

⁴ Žr. <http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/>.

kalba) ir giesmynas (paremtas Rygos vokieškuoju giesmynu, pirmą kartą išleistu 1530 m. pavadinimu *Kurtz Ordnung des Kirchendiensts*, 16 a. dar ne kartą pildytu ir leistu). Jie buvę išversti jau trečiajame ir ketvirtajame 16 a. dešimtmečiais Rygoje (kaip galimas pagrindinis vertėjas minėtinas Rygos šv. Jokūbo bažnyčios kunigas Johannes Eckas), paplitę rankraštine forma, nuolat koreguojami, tačiau išspausdinti tik 1586–87 m. Karaliaučiuje (*Enchiridion. Der kleine Katechismus, Euangelia vnd Episteln (su Passio) ir Vndeutsche Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge*)⁵, dar kartą išleisti 1615 m. Rygoje⁶. Pirmosios išlikusios spausdintos knygos latvių kalba statusą turi katalikiško Petro Canisijaus katekizmo vertimas į latvių kalbą *Catechismus Catholicorum* (1585, Vilnius, galimas vertėjas – Ertmannas Tolgsdorfas, 1002 egz. tiražas).

Tolesnę latvių raštijos raidą Vana gas apžvelgia siedamas ją su istoriniais procesais. Pirmojoje 17 a. pusėje Andreas Getzelis iš Liuterio Biblijos vokiečių aukštaičių kalba išverčia taip ir neišspausdintą Bibliją, 1631 m. Georgas Mancelis išleidžia pataisytą ir papildytą liuteronų tekstų rinkinį *Lettisch Vade mecum*, 1637 m. – *Die Sprüche Salomonis*, 1654 m. – *Langgewünschte Lettische Postill*, jėzuitas Georgas Elgeris sudaro giesmyną (*Geistliche Catholische Gesänge*, 1621), išverčia *Evangelijas ir Epistolas*

⁵ Kaip šių knygų parengėjai minimi 4 Kuržemės kunigai: Christianas Mickas, Baltzeris Lembrockas, Johannes Wegmanas ir Gothardas Reymersas.

⁶ Plačiau apie šiuos liuteronų leidinius ir jų šaltinius žr. Vanags 2000.

(1640). Pasirodo ir pirmasis išlikęs prekybinis tekstas – išverčiami tarp 1625 ir 1640 m. parašyti Audėjų statutai. 17 a. antroje pusėje reikšmingiausi yra Christophoro Füreckerio darbai: latvių kalbos gramatika ir žodynas bei maždaug 180 giesmių, nors ir neišspausdinti, padarė didžiulę įtaką tiek būsimesiems kalbos aprašams, tiek meniniam vertimui. Jānis Reiteris išverčia Mato evangeliją (išleistą 1664 m., Rygoje) ir Senojo bei Naujojo Testamentų ištraukų rinkinį *Eine Übersetzungs Probe* (1675), tačiau dėl konfliktų su bažnyčios vadovybe imtis visos Biblijos vertimo jam nesiūloma. Šį darbą, Johanno Fischerio remiamas, atlieka Ernestas Glückas: spausdinimo darbai trunka 9 metus (1685–1694).

17 amžius svarbus ir latvių kalbotyros istorijai – tai gramatinių aprašų ir leksikografijos pradžios amžius. Be sukritikuotos pirmosios Johanno Georgo Rehehuseno 1644 m. latvių kalbos gramatikos, 1685 m. išspausdinamos net dvi – Heinricho Adolphijaus ir Georgo Dresellio, abi jos paremtos rankraštine Christophoro Füreckerio gramatika. 1685 m. datuojamas ir Johanno Langijaus gramatikos rankraštis, priedas prie jo sudaryto žodyno. Adolphijaus gramatika remiamasi iki 18 a. pabaigos. Pirmasis išlikęs žodynas – 1638 m. Mancelio *Lettus* (vokiečių-latvių kalbų žodynas su *Phrasologia Lettica*), nors yra žinių, kad pirmojo žodyno plunksna galėjo priklausyti Ertmannui Tolgsdorfui, 1585 m. katekizmo vertėjui. 1683 m. pasirodo Georgo Eglerio *Dictionarium Latino-Polono-Lottaicum*, kurio lotyniškoji ir lenkiškoji dalys perimtos iš Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum*, o 1688 m.

išleidžiamas anoniminis vokiečių-loty-
nų-lenkų-latvių žodynas. Be jų minėtini
ir trys 17 a. pabaigos rankraštiniai vokie-
čių-latvių žodynai (Christophoro Füre-
ckerio, Johanno Langijaus ir jais abiem
paremtas anoniminis žodynas).

Vanagas aptaria latviškų knygų spaus-
dinimo geografiją (pirmoji spaustuvė
Latvijoje įkurama 1588 m. Rygoje) ir
spausdintų knygų adresatą (tai, kad 17 a.
tituliniai knygų lapai rašomi latvių kal-
ba, rodo, kad knygos imamos spausdin-
ti latvių auditorijai). Autorius išsamiai
aprašo 16–17 a. ortografijos pokyčius
(p. 184–192) bei apžvelgia vokiečių kal-
bos įtaką latvių kalbos rašybai, leksikai,
morfologijai ir sintaksei.

Māra Grudulė 17 a. ir 18 a. pra-
džios raštiją pristato visai kitu aspektu:
ji aptaria po 1600–1629 m. Abiejų Tau-
tų Respublikos ir Švedijos karo į švedų
rankas patekusios dabartinės Vidžemės
ir Estijos latvišką religinę ir proginę po-
eziją, lygindama ją su vasalinės Kuršo
kunigaikštystės poezija (*Latvian poetry in
Livland and Courland in the 17th century
and beginning of the 18th*, p. 101–146).
Grudulė aprašo religinės poezijos radi-
mosi kontekstą: istorinę ir kultūrinę šve-
dų Livonijos ir Kuršo situaciją ir rimavi-
mo tradiciją 17 a. Vokietijoje. Trijų pus-
lapių lentelėje ji duoda 1587–1732 m.
išleistų latviškų liuteroniškų giesmynų
sąrašą, nurodydama pavadinimą, leidi-
mo metus ir vietą, sudarytoją, vertėją
ir vertimo šaltinį (iš viso 19 giesmynų).
Daug dėmesio skiriama svarbiausiems ir
talentingiausiems kalbamojo laikotarpio
vertėjams: Christophorui Füreckeriui,
Gerhardui Remlingui, Johannui Ernstui

Glückui, Liborijui Depkinui, Andrejui
Baumannui, Christianui Lauterbachui,
Bernhardui Wilhelmui Bienemannui,
Johannui Wischmannui, Svantei Gus-
tavui Dietzui, – jų biografijai, vertimų
kalbai ir eilėdarai. 17 a. pasirodo ir pir-
mieji teoriniai darbai: kunigas Johannas
Wischmannas 1697 m. išspausdina *Der
Unteutsche Opitz*⁷, kuriame atskleidžia ir
latvių kalbai pritaiko vokiečių eilėdaros
reformatoriaus Martino Opitzo teorinius
principus: teorinėje dalyje aptariami po-
ezijos rašymo principai, apžvelgiama la-
tvių liaudies dainų struktūra⁸, duodama
sonetų, madrigalų, Pindaro odžių etc. pa-
vyzdžių latvių kalba. Veikalas baigiamas
giesmių rinkiniu. 17 a. viduryje pasirodo
ir vokiečių baroko poetų – Johanno Risto,
Simono Dacho ir Paulo Gerhardto –
darbų vertimų į latvių kalbą.

Be religinės poezijos, 17 a. paplinta ir
eiliuotos dedikacijos, – jų vertimas į kuo
daugiau kalbų tampa savotiškais var-
žybomis. Dedikacija karaliui Vladislovui
Vazai *Ver Lukiskanum* 1648 m. parašoma
18 kalbų, tarp jų – ir ketureilis latvių⁹. Ti-
riamuoju laikotarpiu latvių kalba išspaus-
dintos 27 dedikacijos, iliustruojančios 3
dedikacijų temines grupes: dedikacijos,
žyminčios šeimyninius įvykius, svarbias
akademino gyvenimo datas (pvz., diserta-
cijos gynimas ar laipsnio suteikimas) ir

⁷ 2008 m. jis buvo išleistas su kome-
ntarais (žr. Kessler 2008).

⁸ Minimas ir pridėtinis balsis *i* pėdai
pabaigti, Wischmanno pavadintas *Flick-
Buchstabe*, la. *lāpāmais vokālis*.

⁹ Jame pirmą kartą paminimas ir etno-
nimas *latvis: Stārpan to lele meže tas Latwis
dzywoiams* / [...], faksimilė žr. Ulčinaite
2010, 250.

literatūrinio gyvenimo naujienas (pvz., knygos išleidimas). Kaip vienas talentingiausių 17 a. dedikacijų autorių minėtinas Arnoldas Fuhrmannas.

Lidijos Leikumos straipsnyje *The beginnings of written Latgalian* (p. 211–233) aptariamos latgaliečių rašomosios kalbos ištakos, – jau daugiau nei 250 metų egzistuoja dvi rašomosios kalbos: latvių ir latgaliečių. Pastaroji – regioninė, susiformavusi augšzemniekų tarmės latgalietišųjų patarmių pagrindu, įstatymo apibrėžta kaip istorinė latvių kalbos atmaina¹⁰, tyrėjų darbuose vadinata trejopai: kalba¹¹, tarme ir patarme.

Skirtingą politinę, kultūrinę ir religinę Latgalos ir likusios dabartinės Latvijos situaciją lėmė istorinės aplinkybės: po Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos karo, pasibaigusio 1629 m. Altmarko sutartimi, Vidžemė su Ryga atiteko Švedijai, susiformavo vasalinė Kuršo hercogystė, o lenkų Vidžemė, dabartinė Latgala (Infliantai) su sostine ir vyskupo rezidencija Daugpiliu liko Lietuvos-Lenkijos Respublikos sudėtyje. 1772 m. ji pateko į Rusijos imperijos sudėtį, nuo 1796 m. priklausė Vitebsko gubernijai.

¹⁰ 1999-12-09 priimtame ir 2000-09-01 įsigaliojusiam Valstybinės kalbos įstatymo (žr. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=14740>) 3 straipsnio 4 punkte teigiama: *Valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību.*

¹¹ Latgaliečių kalba įvardyta kaip atskira baltų kalba enciklopedinio leidinio *Языки мира* 14-ame tome (žr. Toporov et al. 2006).

Pirmieji įrašai latgaliečių kalba yra teisinio pobūdžio, datuojami 1688 m. ir 1692 m. Jie ir Leikumos Latvijos valstybiniame istoriniame archyve rasti įrašai leidžia pritarti Boleslovo Brežgo teiginiams, kad Infliantų teismuose galiodavo latgalietišškai užrašyti liudijimai ir kad Infliantų dvasininkai ir Rusijos imperijos valdininkai latgaliečių kalbą vartojo religiniuose ir administraciniuose raštuose. 1725 m. jėzuitų metraščiuose paliudytas apeiginis latgalietiškas tekstas – auka liepos medžiui, o 1759 m. Šventosios trejybės brolijos priesaikų knygoje aptiktas naujų brolijos narių priesaikos tekstas latgaliečių kalba, – abu tekstai Leikumos cituojami, detalai aptartos jų kalbos ypatybės. Dar vienas 18 a. rankraštinis latgaliečių kalbos paminklas – jėzuito Jano Karigerio 18 a. sudarytas žodynas *Słownik Polsko-Lotewski*.

Leikuma pateikia pirmųjų leidinių latvių ir latgaliečių kalbomis lyginamąją chronologinę lentelę. Pirmąją spausdinta latgaliečių knyga laikytinas 1730 m. išleistas katalikų giesmynas *Katoliszka Dzismiu gromota*, matyt, Elgerio *Cantiones spirituales* (1673) perdirbinys, daug kartų minimas įvairiose studijose, tačiau iki mūsų dienų, deja, neišlikęs. Atskirai Leikuma aptaria pirmąją iki mūsų dienų išlikusią spausdintą latgaliečių knygą – *Evangelia Toto Anno* (1753, Vilnius)¹², –

¹² Minint knygos 250-metį ir spaudos draudimo panaikinimo šimtmetį, pasirodė Annos Stafeckos parengtas faksimilinis leidimas su žodžių indeksu ir straipsniu apie latgaliečių rašomosios kalbos tradiciją, kuris E. Trumpos išverstas ir į lietuvių kalbą (žr. Stafecka 2004).

jos ortografiją, kuria remiasi vėliau spausdintos latgaliečių knygos, bei kalbos ypatybes. Minėtina ir pirmoji latvių (latgaliečių) kilmės autoriaus Georgo Szpungiańskio lotyniškai parašyta latvių kalbos gramatika *Dispositio Imperfecti ad Optimum seu Rudimenta Grammatices Lovaticae* su katekizmu latvių kalba (1732, Vilnius). Ją rašant nesiremta iki tol Baltijos vokiečių sudarytomis gramatikomis, stengtasi derinti latvių aukštaičių ir žemaičių dialektus, o daugiausia aukštaičių tarmės ypatybių matyti aptariant veiksmažodžio sistemą. Pirmasis latgaliečių raštijos laikotarpis baigiasi 1864 m. – uždraudus lietuviškų ir latgalietišκών knygų spaudą lotyniškais rašmenimis.

Du straipsnius galima pavadinti enciklopediniais: jie skirti pastarųjų metų latvių ir estų senųjų raštų tyrimams apžvelgti. Everita Andronova straipsnyje *Research on the earliest (16th–17th c.) Latvian texts: the past twenty years (1985–2005)* (p. 253–284) išvardija svarbiausius tyrėjus po Antrojo pasaulinio karo, bet labiausiai gilinasi į darbus po 1985–ųjų metų konferencijos, skirtos pirmosios knygos 400 metų ir Adolphijaus, Dressellio ir Füreckerio gramatikų 300 metų sukaktims paminėti, davusios naują postūmį senųjų raštų tyrimams. Straipsnyje įspūdingai detalai pristatomos senųjų raštų studijos pagal temines grupes: senųjų raštų leidyba, fonetikos, ortografijos, morfologijos, sintaksės, leksikos, stilistikos, leksikografijos, pirmųjų gramatikų tyrimai, rašytinės ir šnekamosios kalbos santykis, sąsaja su tarmėmis, norminės kalbos formavimasis, senųjų tekstų skait-

meninimas¹³, aprašyti istorinio 16–18 a. latvių kalbos žodyno rengimo darbai¹⁴, aptariami periodiniai leidiniai, skelbiantys senųjų raštų tyrimus, pristatyta 1525–1855 m. latvių bibliografija (Apirnis 1999). Külli Habicht straipsnyje *Estonian studies of old literary Estonian* (p. 285–304) aptaria įvairių tyrėjų pasiūlytos senosios estų kalbos periodizacijos skirtumus, pristato senųjų tekstų šaltinių, ortografijos, leksikos, gramatikos, žodžių darybos, leksikografijos, vertimo problematikos tyrėjus ir veikalus, kuriamo estų senųjų raštų tekstyno darbus ir istorinio žodyno perspektyvas. Po šių straipsnių sudarytas išsamus bibliografijos sąrašas (p. 305–365) ir asmenvardžių rodyklė (p. 367–377).

Rinkinyje neišvengta smulkių netikslumų. Bibliografijos sąrašė keletą kartų teko pasiklysti dėl pavardžių pateikimo tvarkos pagal estų kalbos abėcėlę (pavyzdžiui, Z raidė yra tarp Š ir T) ir kitų neapsižiūrėjimų: *Smeto* veikalas, *Smet Gilbert A. R. de 1958*, atsidūręs prie D raidės, Č raidės autoriai eina prieš C, neatskirtos V ir W raidėmis prasidedančios pavardės. Pasitaiko anglų kalbos riktų (pavyzdžiui, Vytauto Ambrazo *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков* išversta kaip *The Comparative Syntax of Baltic Particles*, p. 269). Skaitytojui kyla klausimas ir dėl straipsnių pateikimo eiliš-

¹³ Latvių kalbos senųjų raštų tekstyną žr. <http://www.korpuss.lv/senie/>.

¹⁴ Plačiau žr. <http://www.tezaurs.lv/lvvv/>.

kumo, – norėtusi, kad jie būtų pateikti ne pramaišiu, o tam tikromis teminėmis grupėmis: gal būtų buvę prasminga skaitytoją pirmiausia supažindinti su kultūrinėmis ir istorinėmis kalbamojo laikotarpio aplinkybėmis, atskirai pateikti estų, latvių ir latgaliečių rašomosios kalbos istorijai skirtus straipsnius, o prie išsamių baigiamųjų Andronovos ir Habicht straipsnių pridėti ir Liinos Lukas straipsnį, skirtą daugiakalbiui Baltijos regiono tekstynui pristatyti.

Apibendrinant galima teigti, kad visų autorių straipsnių sintezė – tai išsamus latvių ir estų kultūrinės bei istorinės raidos paveikslas, kuriame gražiai išryškėja beįdros raštijos ištakos. Baltistą, žvelgiantį į šį paveikslą, gali net apimti pavydas, suvokus, kad ne tiek ir daug bendrų spalvų dalijasi lietuviai ir latviai, – pastarųjų religijos, raštijos ir kultūros istorija labai artima šiauriniams jų kaimynams. Dėl šios priežasties toks gretinamojo pobūdžio darbas buvo tiesiog būtinas, – spraga užpildyta profesionaliai ir įvairiais aspektais, belieka padėkoti autoriams ir sudarytojams, o skaitytojams palinkėti atradimų džiaugsmo.

LITERATŪRA

Apinis Aleksejs (red.) 1999, *Seniespie-dumi latviešu valodā 1525–1855. Kopkatalogs*, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Dubonis Artūras 1993, Nepagarba ir diskreditacija, *Naujasis Židinys-Aidai* 3, 80–84.

Jurginis Juozas (red.) 1991, *Henrikas Latois. Hermanas Vartbergē. Livonijos kronikos*, Vilnius: Mokslas.

Kessler Stephan (Hrg.) 2008, *Johann Wischmann. Der Unteutsche Opitz*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Krēsliņš Jānis 2010, Latviešu un igauņu radu raksti, *Jaunā Gaita* 260, 72.

Stafecka Anna (red.) 2004, *Evangelia Toto Anno... Vilnae, 1753*, Rīga: Latviešu valodas institūts.

Ulčīnaitē Eugenija (red.) 2010, *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai.

Vaba Lembit 2009, Eesti-läti uurijate ühiskogumik – teretulnud algatus, *Keel ja Kirjandus* 1, 68–70.

Vanags Pēteris 2000, *Luterāņu rokasgrāmatas avoti. Vecākā perioda (16.–17. gs. sākuma) latviešu teksti*, Stokholma: Memento, Rīga: Mantojums.

Топоров et al. 2006 – Владимир Николаевич Топоров, Мария Вячеславовна Завьялова, Андрей Александрович Кибрик и др. (ред.), *Языки мира. Балтийские языки*, Москва: Academia.

Eglė ŽILINSKAITĖ

Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lithuania
[egle.zilinskaite@flf.vu.lt]